

ПРАВОВА ПРИРОДА ВНУТРІШНІХ ТА ЗОВНІШНІХ АГРАРНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Понад 20 останніх років в Україні тривають земельна й аграрна реформи. За цей період були запроваджені зміни земельних відносин у галузі сільськогосподарського землекористування. Особливої гостроти набувають проблеми у сфері правового регламентування аграрних відносин – як внутрішніх, так і зовнішніх. Ще й донині нерозв'язаним є питання, чи становлять аграрні правовідносини єдине, цілісне правовідношення чи вони є комплексом правовідносин різнорідних, опосередкованих нормами різних галузей права. Указане свідчить про нагальну потребу комплексного вивчення аграрних правовідносин, які виникають внаслідок реалізації норм аграрного законодавства України, що вказує на актуальність теми даного дослідження.

Аграрні правовідносини в Україні розглядалися у працях представників різних галузей юридичної науки. Зокрема, йдеться про праці таких знаних учених як С. С. Алексєєв, А. Л. Бейкун, З. С. Беляєва, О. В. Венедиктов, В. Б. Ісаков, О. С. Йоффе, Т. О. Коваленко, А. М. Мірошніченко, О. О. Погрібний, О. Ф. Скакун, В. І. Федорович, Ю. С. Шемшученко, М. В. Шульга та ін.

Перш за все проаналізуємо поняття категорії «аграрні правовідносини». Термін «аграрний» (лат. «agrarius») в енциклопедичній літературі розглядається як «земельний, той, що стосується землеволодіння, землекористування». За словами В. І. Семчика, «Аграрні правовідносини ... охоплюють відносини, які виходять за межі чисто сільськогосподарського виробництва і стосуються реалізації і переробки сільськогосподарської продукції, її транспортування, зберігання і доведення до споживача, вирішення питань соціального розвитку села. Це означає, що аграрні правовідносини складаються у сфері сільськогосподарського виробництва, комплексного вирішення продовольчої проблеми і проблеми соціального розвитку села» [0, с. 451]. На нашу думку, аграрні правовідносини – це врегульований нормами права (аграрного та інших галузей) комплекс суспільних відносин, які виникають між сільгосптоваровиробниками – суб'єктами аграрного господарювання, з одного боку, та іншими видами господарюючих суб'єктів, членами сільгосппідприємств, їх найманими працівниками, органами державної влади, органами місцевого самоврядування – з другого, з приводу конкретних об'єктів (майна, земель, праці тощо) на підставі певних юридичних фактів і які надають їх учасникам взаємозумовлені права й обов'язки в царині сільськогосподарської й пов'язаної з нею діяльності. Аграрні правовідносини становлять собою комплекс приватно-правових і публічних правовідносин, які можна охарактеризувати як приватно-правові.

Аграрні правовідносини можуть класифікуватися залежно від їх об'єкта (майнові, земельні, трудові, управлінські), чисельності осіб, між якими вони виникають (двосторонні й багатосторонні) і т.д. Однак найбільш універсальну і специфічну природу має поділ аграрних правовідносин на внутрішні (внутрішньогосподарські) й зовнішні (зовнішньогосподарські). Вважається, що він притаманний саме аграрному (раніше – сільськогосподарському, колгоспному) праву, бо відбиває специфіку саме аграрних правовідносин.

Зазначимо, що концепція градації аграрних правовідносин на внутрішні (внутрішньогосподарські) й зовнішні (зовнішньогосподарські) є похідною від аналогічного поділу в теорії колгоспного права. Аналіз наукових робіт, присвячених внутрішньоколгоспним правовідносинам, дозволяє виокремити дві основні точки зору: одні вчені визнавали існування лише внутрішньоколгоспних правовідносин, інші ж

виокремлювали й зовнішні [0, с. 119]. Проте однастайності думок щодо ознак, а значить, і критеріїв для їх поділу на внутрішні (внутрішньокооперативні, внутрішньогосподарські) й зовнішні правовідносини не існувало і сформулювати їх єдине поняття також не вдалося.

Без перебільшення можна сказати, що сьогодні внутрішні аграрні правовідносини є найбільш специфічними, вони становлять собою підвалини предмету аграрного права, зважаючи на що розроблення теорії внутрішніх аграрних правовідносин має як теоретичне (для вдосконалення понятійного апарату аграрного права), так і практичне (для однозначного правозастосування) значення [0, с. 57]. Зокрема Л. В. Ригалова вказує, що залежно від сфери виникнення й застосування аграрні правовідносини поділяються на внутрішні і зовнішні [0, с. 18, 19]. Застосовуючи той же критерій, і В. П. Жушман поділяє їх на внутрішньогосподарські й зовнішньогосподарські [0, с. 41]. Деякі правники називають досліджувані правовідносини як внутрішніми, так і внутрішньогосподарськими, і відповідно, зовнішніми і зовнішньогосподарськими, вживаючи ці терміни як синоніми. Іменують їх також і внутрішньогосподарськими, агровиробничими, первинними, позагосподарськими (зовнішніми) правовідносинами.

Зважаючи на таке різноманіття назв розглядуваного юридичного явища, зупинимось на термінологічному аспекті. На нашу думку, більш вдалим є термін «внутрішньогосподарські правовідносини», аніж «внутрішні». Якщо проаналізувати аграрні правовідносини, які прийнято іменувати внутрішніми, стає очевидним, що всередині суб'єкта права жодних правовідносин виникати не може. Окрім того, про такі «внутрішні» правовідносини ведуть мову, лише коли це стосується юридичних осіб, і ніколи щодо фізичних, які також можуть бути виробниками сільгосппродукції. Інакше кажучи, це правовідносини між органами управління і структурними підрозділами юридичної особи стосовно внутрішньої організації її виробничо-господарської діяльності [0, с. 83]. Ось чому, як видається, застосування понять «внутрішні» і «внутрішньогосподарські аграрні правовідносини» як синонімів сьогодні цілком виправдано.

Оригінальні критерії поділу аграрних правовідносин були запропоновані М. І. Козирем. До загальних економічних критеріїв науковець відносить природу аграрних економічних відносин, що складаються у сфері, з одного боку, сільгоспвиробництва, а з другого – економічного обороту, товарного обміну з урахуванням різниці в економічному змісті названих аграрних відносин. Юридичною ж класифікаційною підставою такого розмежування, на його думку, є закріплення у нормах права ступінь пов'язаності тих чи інших аграрних відносин зі специфікою сільськогосподарського виробництва. Зважаючи саме на економічний і юридичний критерії, М. І. Козир виокремлює внутрішні й зовнішні аграрні правовідносини [0, с. 68, 69].

На нашу думку, внутрішні аграрні правовідносини можна визначити як урегульований нормами аграрного права комплекс суспільних відносин, які виникають між сільськогосподарськими підприємствами і їх членами, найманими працівниками, структурними підрозділами й органами управління з приводу земель, майна, праці та інших об'єктів на підставі членства (участі) в сільськогосподарському підприємстві, трудового договору (контракту) із сільськогосподарським підприємством і які надають їх учасникам взаємозумовлені суб'єктивні права та юридичні обов'язки.

Виведемо з цієї дефініції ознаки внутрішніх аграрних правовідносин: 1) вони становлять собою комплекс суспільних відносин; 2) урегульовані нормами аграрного права; 3) їх суб'єктами виступають сільгосппідприємства та їх члени, наймані працівники, структурні підрозділи, органи управління; 4) об'єктами цих відносин є землі, майно, праця, інші блага; 5) підстава їх виникнення – членство у сільгосппідприємстві, трудовий договір (контракт) із сільгосппідприємством; 6) їх змістом є взаємозумовлені суб'єктивні права та юридичні обов'язки суб'єктів.

Спробуємо встановити, що ж становлять собою сучасні зовнішні аграрні правовідносини. Так, вони складаються між формально не пов'язаними між собою суб'єктами, рівними й автономними учасниками. До них треба віднести й ті, що виникають між незалежними сільгосппідприємствами. Отже, головним критерієм вирізнення й основною особливістю зовнішніх аграрних правовідносин можна назвати суб'єктний склад (сільгосппідприємства, суб'єкти господарювання несільськогосподарського профілю, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, фізичні особи та ін.). Серед названих сільгосппідприємство виступає обов'язковим і необхідним суб'єктом таких правовідносин.

Підсумуємо викладене. Внутрішні аграрні правовідносини являють собою правовідносини, засновані на членстві в сільськогосподарському кооперативі, у родині, що провадить фермерське або особисте селянське господарство, а також на трудовому договорі в державній або іншій формах організації сільськогосподарського виробництва, що складаються в процесі виробничо-господарської діяльності. В свою чергу, зовнішні аграрні правовідносини є певною сукупністю відносин сільськогосподарських організацій, їх об'єднань та інших учасників сільськогосподарського виробництва між собою, а також з іншими підприємствами, організаціями, громадянами і відповідними державними органами управління.

Список використаних джерел:

1. Семчик В. І. Аграрне право України: проблемистановлення і розвитку // Академічна юридична думка / За заг. ред. Ю. С. Шемшученка. — К.: Ін Юре, 1998. — С. 444–452.
2. Уркевич В. Ю. Про класифікацію аграрних правовідносин // Часоп. Київ. ун-ту права. — 2004. — № 4. — С. 81–84.

3. Рыгалова Л. В. Аграрное право: Учеб. пособ. для студ. спец. учеб. завед. — М.: Изд. центр «Академия», 2002. — 240 с.
4. Жушман В. П. Аграрне право та законодавство України. (В питаннях та відповідях): Навч.—практ. посіб. — Вид. 3-тє, доп. та перероб. — Х.: ТОВ «Одіссей», 2006. — 736 с.
5. Козырь М. И. Аграрное право России: проблемы становления и развития. — М.: Право и гос-во, 2003. — 208 с.